

A Nobel-díjas náci – A Hamsun-jelenség
(J. Győri László interjúja Masát András irodalomtörténésszel)

Kun István: A paraszti jövődő kérdőjelei

Váncsa István: Bort bocsáss belé

Az ÉS-kvartett (Károlyi Csaba, Angyalosi Gergely,
Bazsányi Sándor, Szilágyi Zsófia) beszélgetése
Greco Krisztián Mellettem elférsz című regényéről

ÉS Irodalom: Gömöri György, Oravecz Imre, Térey János,
Varga Virág, Zalán Tibor

ÉLET ÉS

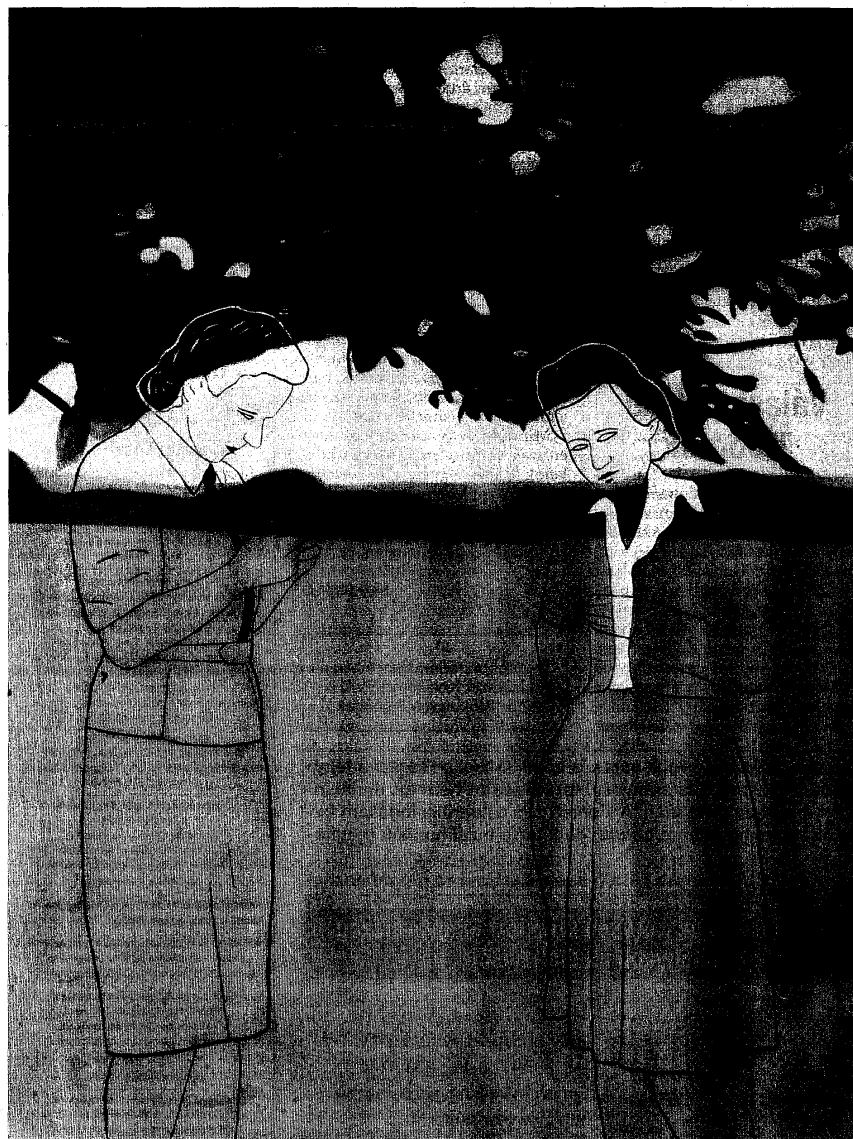
IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

LVI. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

ÁRA: 495 FT

2012. FEBRUÁR 3.

Fehér László munkája

Tartós hideg

Kedd hajnalban mínusz 17 fokot mértek a Nógrád megyei Zabarban. Az *Órigo* hírportál helyszíni beszámolója szerint ennek ellenére kiváló a hangulat az ötszáz lelkes faluban, részben, mert megélték már ennél sokkal hidegebbeket is, részben, mert jól felkészültek a télre; még a tyúkoknak is jut szalma a jeges hajnalokra. Egyedül egy idős nő panaszkodik, hogy kislánygyűjűből alig jön ki, erre a télre, például, vett rendesen tűzfűt, ami bizony már nagyon fogyóban van, s nem tudja, hogyan fogja pótolni.

Hát éppen ez az. Sajnos itt, a szerkesztőségben nem tudjuk pontosan, hogy ilyen ügyekben kinél kell följelentést tenni, mi legszívesebben Budai Gyulához fordulnánk, hogy csapasson le a törvény szigorával, hiszen hiába a jó és igazságos törvények, ha azokat az emberek nem tartják be. Ezt azért mondjuk, mert a zabari iskolaigazgató szerint a falubeliek egy része, akiket ő „hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetűeknek” nevez, a közeli erdőbe jár fáért, ám, minthogy ezek az emberek leginkább csak a gallyakat viszik haza, és az erdőben nem tesznek kárt, „a környéken nem nézi ezt senki rossz szemmel, sőt inkább becsülik azokat, akik így is dolgoznak azért, hogy a gyerekeik ne fázzanak”. Mi több, nemcsak a falu népe, de a polgármester is cinkos, az idősothton gondozójával együtt, mert egész nap azt figyelik, hogy mindenütt füstölnek-e a kémények a faluban, mert ha füstölnek, akkor senki sem fázik, és az jó, a tüzelőanyag eredetére viszont már nem kíváncsiak.

Nem tisztünk emlékeztetni arra, hogy jobb időkben, példának okáért, amikor még Nagy-Magyarország volt és a kommunisták a föld alá kényszerültek, mi járt a falopásért; próbált volna valaki az uradalmi erdőből akár csak két gallyat is kicsémpészni. Legyen elég anyyi, hogy a falopás ma is bűn, s ha kis tételben ugyan csak szabálysértés, a legújabb törvények szerint akár hatvan nap elzárás is kiszabható érte bírósági tárgyalás nélkül, pont mintha „drasztikus hajléktalan” volna az illető, s aluljáróba húzódná a hideg elől, ahelyett, hogy előbb gondolkodott volna.

Mindezt a szintizta többség nevében mondjuk. Mint tudjuk, nem könnyű ma az élet, mert válság van, s csak nyáron kezdődik az elrugaszkodás. Ettől függetlenül „higgyék el, 47 ezer forintból nagyon jól meg lehet ma Magyarországon élni, megnyugtatóan, kiszámíthatóan”. Mindezt nem mi találtuk ki, ez az állítás a parlament költségvetési bizottságának ülésén hangzott el Matolcsy nemzetgazdasági miniszter szájából, de olyan határozottan, hogy nem is lett belőle vita. Vigyázat, nem arról van szó csupán, hogy mint a nemzetgazdasági miniszter minden állítását, így ezt is olyan alapvetésnek vesszük, amelyre aztán egész gondolati, sőt cselekvési rendszer épül, hanem, hogy ha akarnánk, se tudnánk cáfolni. Ha ugyanis az a kormányzati tézis van életben, miszerint a mai válság idején a régi tankönyveket el lehet dobni, mert mára már semmit se érnek, következképpen a közgazdaságtan mint olyan nem létezik, akkor ez minden bizonytalannal a tártudományokra is vonatkozik, azaz minden, amit az emberiség e tárgykörben összehordott, az egy nagy kupac szemétnak felel meg. Kellemetlen az embernek ilyen kimondania, de például a Ferge Zsuzsa vezette szegénységvizsgálatok és az azokból levont következtetések ugyanúgy semmit sem érnek, mint ahogyan valószínűleg az egész szociológia, ebből adódóan akár azt is kijelenthetjük, hogy szegénység márpedig nincsen. Szegénységről akkor beszélhetnénk bizonyítottan, ha példának okáért a zabari öregasszony a húszeszes jövedelmével halálra fagyna, de szemmel láthatóan nem teszi, sőt még van ereje langyos vizet vinni a tyúkoknak, hogy ne fázzanak annyira.

Ma tehát a kérdés úgy vetődik fel, hogy ha 47 ezer forintból nagyon jól, ráadásul megnyugtatóan és kiszámíthatóan meg lehet élni Magyarországon (NB. mi a 47 ezer forintot nagyvonalúan havi jövedelemként értelmeztük, noha lehet, hogy Matolcsy miniszter éves bevételre gondolt), akkor a zabari öregasszony a havi, mondjuk húsz ezer forintjából hogyan él meg? Afelől nem lehet kétségünk, hogy szintén nagyon jól, de persze már nem feltétlenül annyira nyugodtan, sőt kissé idegesen, mert hiszen nem tudja megnyugtató módon kiszámítani, hogyan fog ő jól élni azután is, ha elfogy a tüzelője. Nagy igényű olvasóink most nyilván kezdik elveszíteni türelmüket, zagyaságnak, üres fecsegésnek tartják e cikket, s szeretnék legalább az értelem szikráját fölfedezni benne, sajnos azonban ez utóbbi is odaveszett a régi tankönyvekkel, egyéb olvasmányokkal; aki ezt nem képes belátni, az önmagát zárja ki a társadalomból.

Nem olyan rossz helyzet ez. Gondoljuk meg: hány könyvet nem olvastunk el mi sem, mennyi mindent nem szereztünk meg abból a tudásból, amelyet az emberiség fölhalmozott, s kerültünk emiatt kellemetlen helyzetekbe. Ha viszont a korábbról felhalmozott tudás és tapasztalat szemétdombra kerül, akkor abban az is benne van, hogy mindenki tiszta lappal indul, s nemcsak hogy bármibe beleszólhat, de ő maga állíthat föl merőben új téziseket, amelyeket bizonyítani se kell, hiszen nincs mire hivatkozni, a régi tankönyvek már kidobva, újak pedig még nincsenek. Szerény személyünk, például, agysebészettel kíván foglalkozni hátralevő éveiben, mégpedig a forradalmasítás igényével, a szerkesztőség többi tagja atomerőművet óhajt vezetni vagy csak folyókat eltéríteni, miként Matolcsy miniszternek meg a közgazdaságtan a hobbjá. Ha így vesszük, Magyarország a korlátlan lehetőségek hazája, nem véletlen, hogy a napokban magyar nyomásra az Európai Unió is irányt váltott, s az unortodox magyar megoldások nyomába eredt.

Ami viszont a 47 ezer forint jövedelem alattiak megnyugtató és kiszámítható jólétét illeti, a Magyar Írószövetség, a Magyar Művészeti Akadémia és a Professzorok Batthyány Köre közös állásfoglalásban jelentette be, hogy tagjai, miután teljes szellemi kapacitásukkal kiállnak a magyar kormány politikája mellett, az ország iránti aggodásuk jegyében egyhavi jövedelmüket ajánlják fel mindazoknak, akik elvileg ebben a tartós hidegben is nagyon jól megélnék, ám valahogy mégsem jutnak kiszámítható és megnyugtató mennyiségű tűzfűhöz.

Lapunk megjelentetéséhez különösen értékes támogatást kaptunk azokról, akik tavalyi jövedelemadójuk egy százalékával segítettek az Élet és Irodalmat.
Kérünk idén is ugyanazt: rendelkezzenek a mi javunkra!

Élet és Irodalom Alapítvány Adószám: 18001776-1-42

- **Voltképpen mi történt Hamsunnal? Vénységére meghibbant? Vagy mindig is ilyen nézeteket vallott, csak ezeknek korábban nem volt akkora jelentőségük?**

- Hetvenedik születésnapján, 1929-ben, kilenc évvel Nobel-díja után még Gerhart Hauptmann, André Gide, Arnold Schönberg és Albert Einstein köszönti, hogy aztán - nem sokkal később - már ő legyen a hírhedt Nobel-díjas náci. 1935-ben Norvégia nemzetközi tekintélyű írófejedelme egy cikkében élesen kikelt ellene, hogy a - norvég - bizottság a koncentrációs táborban sínylődő, beteg Carl von Ossietzkynek, a *Die Weltbühne* kiadójának adja a Nobel-békedíjat. Ekkor ébredt rá a világ Hamsun addig is meglevő angolellenességének és német-szimpatáinak végzetes, később még nyilvánvalóbbá váló arányvesztésére. Ebben szerintem közrejátszott származása és neveltetése, Amerika-élménye, irodalmi szövegeinek irányultsága és az a körülmény, hogy Hamsun világhírűvé épp német nyelvű fordításainak köszönhetően vált. Ami az irodalmat illeti, már első, 1890-ben írt komolyabb esszéjében is a tudatalatti, az ösztönök világa ábrázolásának fontosságáról, a „vér suttogásáról” beszélt. Ezt a modern irodalmat hirdető, generációja számára programadó írást egy év múlva követte egy másik, melyben a tények, az igazság fogalmát csak szubjektíve, csakis belsőből tudja értelmezni. Ezek az innovatív, a modern ember részére töredékes világléte megragadó impulzusok egy rafinált elbeszélői stratégiával párosulva el is hozzák az *Éhség* és a *Pán* szerzőjének az északi, majd európai figyelmet és elismertséget. Az állandó nézőpontváltással, függő beszéddel megszűnik az a szilárd pont a történet mögött, ahonnan az elbeszélő elmagyarázza történetét. Ez a forradalmian új és modern, Hamsun prózáját végig jellemző közelítési adja írásainak ambivalens, ironikus, folyamatosan ellentételezett és rendkívül szuggesztív elbeszélői struktúráját, impresszionistikus alapállását. A Hamsun-szövegekben ezáltal viszont az ösztönök, pillanatnyi érzelmi reakciók szövetségében lényegében végig egyfajta etikai relativizmus is párosul. Az intellektuális vagy racionális reflexió egyértelmű hiányzik, Hamsun szereplői, ezek az összetett, impulzív és kiszámíthatatlan személyiségek, akik állandóan szerepet játszanak, blöffölnak, pózolnak, így próbálván megőrizni önönön identitásukat, autonómiajukat, líraiságukban is csak émelet értéket teremthetnek. Ez történik például a *Pán* vagy az *Éhség* főhősével, és ez történik majd a szerzőjükkel is. Ami Hamsun prózáját olyan modernné teszi, úgy tűnik, a szövegek szerzőjét is meggátolja abban, hogy többé-kévesse konstans intellektuális-etikai koordinátá-rszert adalákon is önmaga számára. Ugyanakkor ennek az ambivalens értékrendnek köszönhetően a hamsuni szövegek a nemzetiszocialista ideológiához is csak laza kapcsolódási felületet nyújthatnak, azzal Hamsun sosem azonosul teljesen.

A következő komponens az életében keresendő. Hamsun Észak-Norvégiában nevelkedett, ahol a patriarchális paraszti létforma feudális, autoriter struktúrákat örzött. Amerikai tartózkodási pedig - kétszer is járt Észak-Amerikában - családot, negatív élményt jelentettek számára.

- Innen modernitás-ellenessége...

- Sem a modern kapitalizmus, sem a demokratikus társadalom népképviselői rendszere nem jelentett számára pozitív értéket. Ő a természetközeli leg-szorosabb kapcsolatban álló életformát tekintette ideálisnak, egyfajta visszafelé forduló, antikulturális Rousseau-izmus az övé, szerelői pedig úgy válhatnak nagyvá, ha egyéniséget tudnak felmutatni - hogy jó vagy rossz irányban, az nála végül is egyre megy. Regényeiben a kereskedő, nem termelő, de óriási pénzekkel rendelkező felváltó kiülőlő mindig angol. Angolellenessége a búr háború idején kezdődött, az első világháborút követő vereségek után pedig úgy látta, hogy népet annyira nem lehet megalázni, ahogy azt az angolok a németekkel tették. Nézetrendszerében a gyarmattartó, kolonialista angolok állnak szemben egy tiszta, fiatal, egészséges náci-óval. Így párosul angolellenessége német-szimpatáival.

Fehér László munkája

A Nobel-díjas náci

Masát András irodalomtörténésszel J. Győri László készített interjút

A *Hamsun-jelenség* címmel jelentette meg a Gondolat Kiadó annak a konferenciának az előadásait, amelyet 2010 novemberében Knut Hamsun születésének 150. évfordulójára alkalmából rendeztek. Az életmű kapcsán megkerülhetetlen az író személyes sorsa: a Nobel-díjas írófejedelelem, a modern irodalom egyik legnagyobbja élete végén a náciak mellé áll, amivel gyakorlatilag egész korábbi írói teljesítményét annullálja. Ha sorsa másképp alakul, ha csak néhány évvel korábban meghal, ma a legnagyobb klasszikusok között ünnepelné a világ és hazája, Norvégia. Így viszont ünnepelés helyett elhallgatás és megvetés jut neki.

- Ehbe az ember hajlamos belelátni, hogy személyes ismertséget is németországi sikereinek köszönheti...

- Így van. Német kiadója, Albert Langen párizsi találkozásuk után csak azért alapította meg kiadóvállalatát, hogy megjeleníthesse műveit. Amikor Hamsun eredménytelenül folyamodott norvég állami ösztöndíjért, Langen egy szatirikus német folyóirat, a *Simplissimus* segítségével gyűjtött neki pénzt. Vezető német folyóiratok szerkesztői is úgy gondolták, hogy „íme egy világ-irodalmi rangú író, akit föl kell karolni, és ha otthon nem segítenek neki, akkor majd mi támogatjuk”.

- Skandináviában elterjedt gyakorlat volt, hogy a kiemelkedő alkotók állami ösztöndíjat kaptak, amelynek fejében csak alkotniuk kellett. Hogyhogy Hamsun nem részesült ilyenben?

- Hamsun kapott ugyan ösztöndíjakat, de nem kapott állandó anyagi támogatást. Ennek számos oka lehetett, valószínűleg közrejátszott benne konfrontatív alkata. Autodidakta volt, és soha nem viselkedett intellektuálként. Egyébként még érettségéig sem volt, ami bizonyára kisebbrendűségi komplexusokat is kiváltott belőle. Ezt és műveltségének egyéb hiátusait is úgy próbálta leplezni, hogy a teljes irodalmi establishmentet támadta. Kezdő íróként íben jelenlétében fejtette ki, hogy mennyire idejétmúltak látja őt, hogy másról kellene már írnia, az elcsépeit társadalmi témák helyett az ösztönélet-ről, a kiszámíthatatlan lélekről. Jellemző egyébként a norvég irodalmi és könyvkiadói viszonyokra, hogy az *Éhség* is először dán kiadásban jelent meg. Hamsun a norvég irodalmi körök sokáig nem fogadták be, a németek viszont kezdetől fogva igen, jöllehet ő maga nagyon gyengén tudott csak németül. Felesége, Marie, aki jól beszélt németül, volt a segítője és közvetítője. Am bármilyen erős volt is Marie kötődése a náci ideológiához, nem igaz, hogy ő lett volna férje rossz szelleme, ő vitte volna Hamsunt a téves útra.

- Hamsun náci-szimpatái viszonylag korán jelentek meg. Az Ossietzky-történet említette már. A leggyértebb alighanem az lehetett, amikor elküldte Nobel-díjat Goebbelsnek, vagy amikor - perekekkel a háború vége előtt - nekrológot írt Hitleréről.

- 1940-ben, Norvégia lerohanása után egy hónappal arra buzdította honfitársait, hogy ne a megszálló német csapatok, hanem „Anglia zsarnoksága”

ellen harcoljanak. A goebbelsi propagandagépezet pedig mesterien használta ki Hamsun megnyilatkozásait. Művei nagy példányszámokban jelentek meg Németországban; Goebbels százszáz példányszámban Hamsun-összszes rendelt meg, ami Hamsunnak a legkevésbé sem lehetett ellenére, mert írói becsavága nem állt ellentétben a pénz szeretetével. Ugyanakkor, míg az *Éhség*et Németországban 1929-ben már öten ezer példányban nyomtatták ki, több példányban, mint Norvégiában és az egész világon együttvéve, addig az angol nyelvű könyvpiacra egyszerűen nem volt jelen. Németországban Hamsun tehát eleve hálás lehetett a közvetítői szerepért, a világ-hírnévért, és joggal gondolta, hogy Nobel-díjat is német pártfogói támogatásnak köszönheti.

Visszatérve Hamsun nemzetiszocialista meggyőződésére, azt hirdette, hogy a felépítendő német birodalomban Norvégiának különleges, kiemelkedő szerep jut majd. Hitlerrel tett látogatásakor is ezért emelt szót - Hitler végül faképnél is hagyta a rosszul halló, a német Reichskommissar, Terboven tevékenységét bíráló író. A háború után, bírósági tárgyalásán elmondott védőbeszédében Hamsun azt hangsúlyozta, hogy sokakat megvédett, segített egy sor honfitársán. A kortársak szerint valóban sokakért szót emelt, de talán még nagyobb azoknak a száma, akiknek a megkeresése még csak nem is válaszolt. Mondják, hogy süketesége miatt csak felesége, Marie révén érintkezett a világgal, talán ezért nem segített aktívabban. De hiába volt süket és hiába romlott meg a látása, mindenről tudnia kellett. 1943-ban részt vett a bécsi újságíró-konferencián, és hagyta, hogy személyét propagandacélokra használják.

- Vajon honfitársaitól nem kapott megfelelő visszajelzéseket és figyelmeztetéseket?

- Egy idő után már nem, hiszen Hamsun hazája boldogulását csakis a Német Birodalomban tudta elképzelni. Ezért is igyekezett kijáráni Hitlerrel, hogy Norvégia irányítását ne a német Terboven, hanem a norvég Quislingre bízák. Híres történet, hogy az audiencia félbemaradt, mert Hamsun akkor már süket volt, és mindent el kellett neki többször ismételni, a tolmács pedig nem merte mindig szóról szóra fordítani, amit mondtott... Szóval a jelzéseket, melyeket kaphatott, vagy szándékosan figyelmen kívül hagyta, vagy nem tudta racionálisan befogadni.

- Hamsun mennivre volt még hirtor-

kában szellemi képességeinek? Rosszul hallott, rosszul látott, idős volt, és a háború után, a hosszán tartó pszichiátriai megfigyelés is azt állapították meg, hogy megromlott az állapota. Ugyanakkor élete legvégén írt még egy könyvet, a *Benőtt ösvények*-ent, amely semmi jelet nem mutatja a szellemi hanyatlásnak.

- Ez Hamsun fintora a világra. Képzeldük el: a nyolcvanöt éves, Nobel-díjas író hazaárulás vádjával bíróság elé állítják, ahol úgy viselkedik, mint egy Hamsun-hős, folyamatosan szerepet játszik. Kijelenti, hogy neki semmi szüksége védőbeszédre, majd védőbeszédet tart, amelyben bagatellálja viselkedését, és úgy csoportosítja a tényeket, hogy azok mellette szóljanak. Egyébként - kimondva-kimondatlanul - mindenki abban reménykedett, hogy Hamsun, Norvégia-nagy fia, majd nagy szűgyene még a tárgyalás előtt meghal. Etre játszottak, húzták az időt. Két évig pszichiátriai megfigyelés alatt tartották, őregek otthonába dugták. Meg akarták üszni a pert. Ezt ő is tudta, és azon volt, hogy minél hamarabb meglegyen a tárgyalás, mert akkor megvédheti magát, jöllehet - mint hangoztatta -, neki igazán nincs szüksége védőbeszédre. Megrendült lelki-mentális képességeire hivatkozva végül csak pénzbüntetésre ítélték, igaz, nagyon magas összegre. És ezután mi történt? 1949-ben az elítelt, szellemileg leépültnek mondott íróról megjelent egy könyv. És ez az életét lezáró könyv nap-nál világosabban bizonyította, hogy szerzője tökéletesen bírtokában van szellemi képességeinek. Micsoda cáfolata a bírói verdiktnek, micsoda hamsuni „rendezés”!

- A *Benőtt ösvények*ben a hattyidyal, a napló és a védőbeszéd-elegeye.

- Valóban így van. Írói hattyidyal ez, megrendítő lírai bizonyítéka annak, hogy a süket, félig vak, betegnek nyilvánított Hamsun mennyire ragaszkodik emberi méltóságához, integritásához, és hogyan képes személyisége autonómiáját az általa leginkább otthonos terepen, az irodalomban érvényre juttatni. Ugyanakkor napló és önélelmzés is ez a ravasz elbeszélő struktúrával megírt könyv. A látásolagos napló mindinkább felbolmál emlékeztésekre, életoledékekre, visszaillesztásokra, a védőbeszéd is belekever, de az aktuális „külső” valóság folyamatosan dekonstruálódik, a konkrét véd és ezzel együtt a szembenézés kényszerének logikája fellazul, feloldódik a sok apró történetben: az elbeszélő Hamsun így próbálja az író Hamsun számára megemerni a pert. Azaz, a kör bekar, a pályaindító írói stratégia változtat. Hamsun, a szereplő pedig ugyanúgy viselkedik, mint hősi. Azt játssza, hogy neki ugyan nincs rejtgetnivalója, miközben folyamatosan menekül, kerül az elszámoltat. Mindenki azt várta tőle, ő azonban nem teljesíti ezt az elvárás. Visszatérünk, emzódokat emel ki az életéből. Nan-

félfigyelműket és köztük lírai betéteket kapunk, régi emlékek képei úsznak be, de a lényegről nem ír. Menekül önmaga és az olvasó előtt, és ehhez nagyon rafinált struktúrákat használ. A *Benőtt ösvények*ben nem igazán jó könyv, viszont valószínűleg nincs Hamsunnak még egy műve, amelyből olyan pontos képet kapnánk az írói módszerrel, az elbeszélői stratégiáról. Jellemző egyébként, hogy Norvégiában először nem akadt kiadó a könyvre, majd amikor a svédek és a svájciak akarták kiadni, a norvégok is a megjelentetés mellett döntöttek.

- Hamsun nem az egyetlen olyan író, aki megégette magát a politikával, együtt szokták emlegetni őt Céline-nel és Pirandelloval. Ismerünk hasonló eseteket, az érintett írók többsége azonban feledésbe merült, Hamsun viszont túlságosan nagy író volt, ő torkán akadt az utókornak. Norvégia és Hamsun viszonya az évtizedek múlásával nyilván változott. Mikor tért vissza a kánonba?

- A hetvenes és a nyolcvanas években voltak komoly kísérletek a „Hamsun-szindróma”, a „Hamsun-rejtély” leírására, megfejtésére; Norvégiában és máshol is könyvek, filmek születtek életéről, 2003-ban és 2004-ben jelent meg a legújabb, két kötetes Hamsun-életrajz, 1988-tól létezik Hamsun Társaság. Egy epizód viszont sokat elmond Norvégia és Hamsun viszonyáról: fölvetődött, hogyan lehetséges, hogy Norvégia egyik legnagyobb írójáról mindmáig nem neveztek-nevezhetnek el semmilyen közterületet, mivel a kialakult közmegegyezés szerint erről az emberről nem szabad utcát vagy teret elnevezni. Nincs Hamsun utca, Hamsun tér. És akkor egy olvasói levélben valaki felvetette, hogy legyen viszont „Az író Hamsun utcája”.

- Ez gyönyörű, hiszen egyszerre fogadják el az író, és utasítják el az embert.

- Pontosan. Az emberből ma sem kérnek.

- A politikai szélsőjobb sem hímezi nevét zászalára, mondván, hogy ezzel a derek náciával, aki mellékesen milyen kitűnő író, azonosulni tudunk?

- A Breivik-eset cáfolni látszik, amit mondok, de Norvégiában nem létezik ez a fajta szélsőjobb. Jóllehet van, de náciak nincsenek. Visszatérve az iménti kérdésre, az irodalmi kánonba egy-egy író nem politikai nézetei és tevékenysége alapján kerülhet be, mindig az irodalmi szövegek a mérvadók. De Hamsun, Pirandello és Céline esetében a politikai szövegek óhatatlanul bekerülnek a képbe; nem úszhatjuk meg ezt a vizsgálatot, ha valaki egyszerre Nobel-díjas író és a náci ideológia követője, háborús bűnös.

- Mindenesetre évtizedekre kimaradt a kánonból. Úr volt a helyén. Egy nagy újító, a modern irodalom egyik úttörője, akit nem adnak ki, nem olvasnak, aki nem tananyag. Én annak idején antikváriumból szerettem be régi fordításokban könyveit, az egyetlen műve, amely nálunk a rendszer-váltás előtt, a hatvanas években megjelent, az *Éhség* volt.

- Nevetni fog, a Szovjetunióban mindig is jelen volt, végig kiadták. A norvég nemzeti kánonból pedig nem hiányzott és ma sem hiányzik az *Éhség*, a *Pán* vagy az *Anyófiú dildása*. A háború utáni időkől egészen a hetvenes-nyolcvanas évekig csend volt körülötte. Ha történetesen nem ilyen politikai szerepet játszik, vagy akarsz passzív marad, netán sok más norvég íróhoz hasonlóan emigrál Svédországba, valószínűleg ő lett volna a háború utáni európai irodalom egyik legnagyobb tekintélye, irányítója, legnagyobb hatású szerzője. A negyvenes-ötvenes években a történetekkel való szembenézés kényszere pszichológizáló realizmusban, elvont tézisregényekben vagy dokumentumregényekben nyilvánul meg, és inkább visszafelé jelez a konzervatívabb irodalmi irányzatok felé. A nagy újító művei nem lehettek irányadó tradíciók. Egy új nemzedék csak hatványolva után lépett fel. Hamsun lehetett volna a nagy példakép, de nem lett, mert nem lehetett az.